

О`SMIRLIK YOSHINING O`ZIGA XOS PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI

Andijon viloyati Qo'rg'onypera tumanidagi 5-Ixtisoslashtirilgan davlat umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi Mamadaliyeva Xumorbonu

Annotatsiya: ushbu maqolada o`smirlik yoshining o`ziga hos psixologik va ahloqiy hususiyatlari yoritib berilgan. O`smirlikni fikrlash qutblari va dunyoqarashlariga alohida e`tibor qaratilgan.

Kalit so`zlar: o`smirlik, ruxiyat, ahloq dunyoqarash, intellekt

Ta'limdan yuz berayotgan ulkan o`zgarishlar bizning ertangi kelajagimiz bo`lgan yoshlarda o`z aksini topmoqda. Shu bilan birga globallashuv va ommaviy madaniyat zarralarining keng tarqalishi yoshlar, ayniqsa, o`smirlar ruxiyatiga kuchli ta'sir o`tkazmasdan qolmaydi. Bizning kelajagimiz deya qayg`urayotgan ushbu avlod vakillari o`zi qanday hususiyatlarga ega va atrof muhitning ta'siri ular ruxiyatiga qanday ta'sir ko`rsatmoqda? O`smirlarni xali to'la katta deb xisoblab bo'lmaydi. Chunki ularning shaxsiy xususiyatlari xali bolalikni kuzatish mumkin. Bu ularning fikrlarida berayotgan baxolarida, xayotga va o`z kelajaklari munosabatlarida ko`zga tashlanadi. Ko`pchilik o`smirlar maktabni tugatish vaqtiga kelib ham kasb tanlashga nisbatan ma'suliyatsiz yondoshadilar. Bu davr o`smirning ahloqan o`z –o`zini anglashi shuningdek, ahloqning yangi bosqichiga o`tishi bilan xarakterlanadi. Intelekti yaxshi rivojlangan o`smirlar kattalarni tashvishga solayotgan masala muammolarini tushina oladilar va ularni muxokama eta oladilar. o`smirlar juda ko`p muammoli savollarga javob o`ylaydilar. Ularning diqqatini ko`proq ahloqiy masalalar tortadi. Agar kichik maktab yoshidagi o`quvchilar uchun ahloqiy masalalarni yechish manbai –bu ular uchun o`qituvchilar bo`lsa, o`smirlar bu savollarga javobni ko`proq tengdoshlari davrasida qidiradilar. O`smir yoshdagilar esa savollarga to`g`ri javobni topishda ko`proq kattta kishilar foydalanadigan manbalarga murojaat etadilar. Bunday manbalar asosan real, ko`pqirrali, murakkab insoniy munosabatlar va ilmiy – ommabop badiiy, publitsistik adabiyotlar, sanoat asarlari, matbuot, radio, televideniya bo`lib xisoblanadi. Bugungi o`smirlarga xayotga nisbatan xushyor, aqliy –amaliy qarash, erkinlik va mustaqillik xos. Ulart xaqqoniy bo`lish tushunchasiga xam real tarzda yondoshmoqdalar. Masalan o`tgan yillardek «xaqqoniylik bu xammaga bir xil emas, balki xar kimdan imkoniyatiga qarab va xammaga ishiga yoki inson manfaatlariga qo`shgan xissasiga qarab belgilanadi» deb tushunadilar va talqin etadilar. Maktabni tugallash vaqtiga kelib juda ko`p o`smirlar ahloqiy jixatdan shakllangan va ma'lum ahloq normalari qatoylashgan xususiyatlarga ega bo`ladilar.

O'smirlarda ahloqiy dunyoqarash bilan bir qatorda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, madaniy, diniy va boshqa soxalar bo'yicha ma'lum bir qarashlar vujudga keladi. Juda ko'p yillardan beri o'smirlarni yaxshilik va yomonlik, haqiqat va noqonuniylik, ahloqiylik va ahloqsizlik masalalari tashvishlantirib keladi. Xozirgi davr o'siprinlari xar bir narsaga ishonuvchan yoki salbiy munosabat xos bo'lmay, balki xayotga real, aqliy, amaliy qaraydigan, ko'proq erkin va mustaqil bo'lishga intiluvi yoshlaridir.

O'smirlar ongli ravishda egallangan ahloq normalari asosida o'z xattixarakteratlarini yo'lga solishiga intiladilar. Bu esa, avvalo o'smiring o'zini anglashining o'sishida namoyon bo'ladi. O'zini anglash murakkab psixologik struktura bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Birinchi bolada tashqi olamdagi predmet tasiridan paydo bo'lgan sezgilari o'z tanasi bilan farq qila boshlaganda vujudga keladi.

Ikkinchi o'zining shaxsiy "Men"ligini aktiv faoliyati asosida anglashi. Uchinchi o'zining psixik xususiyati va xislatlarini anglashi.

To'rtinchi ijtimoiy, ahloqiy o'z-o'ziga baxo berishning ma'lum sistemasini anglashi. Mana shu elementlarni barchasi bir-biri bilan funksional va genetik bog'lagandir. Lekin bularni xammasi sizga ma'lumki, bir vaqtning o'zida shakllanmaydi. Bolaning «men»ligini anglashi taxminan 3 yoshda paydo bo'ladi, bunda bola shaxsiy olmoshni ishlata boshlaydi. Masalan: men, meniki, mendan va h.o. o'zining psixik sifatlarini anglash va o'z-o'ziga baxo berish o'smirlik yoshida, borgan sari ko'proq axamiyat kasb eta boshlaydi.

O'smirlar xar joyda o'zini ko'rsatish xususiyatiga ega bo'lgan vaqtidayoq, o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini kuzata boshlaydilar. Ya'ni o'zlarining tashqi qiyofalariga tanqidiy qaray boshlaydilar: bo'yining pastligi yoki aksinchasi semizlik, xusn yuzdagi xusinbuzarlar yigit va qizlarni bezovtalantiradi, ular iztirob chekadilar. Kech yetiladigan o'g'il va qizlar yashirin kechinmalar kechiradilar. Kishining o'z obrazi—bu o'pirinlikning o'zini anglashi ancha muxim komponent bo'lib xisoblanadi.

O'smirlikda o'z shaxsiy xislatlariga baxo berish kuchayadi. O'smir borgan sari o'z qimmatini, nimalarni qilishga arzishi va nimalarga qodir ekanligini benixoya bilgisi keladi. O'ziga baxo berish 2 usulda bo'ladi.

1. Kishi o'zi qo'lga kiritgan yutuqlari natijasi bilan baxolaydi. Masalan: Bola qiyin vaziyatda o'zini yo'qotmaydi yoki yosh bolani yong'indan qutqazadi—"men qo'rroq emasman" deydi. Ma'lum qiyin topshiriqni bajardi. «Men qobiliyatliman»- deydi. Ahloqqa oid bunday xatti—xarakteratlar, o'smirning o'z katoiyiligini sinashi hamdir.

2. Ijtimoiy taqqoslash, ya'ni o'zi xaqidagi boshqa ishlarni fikrlarni solishtirishdan iboratdir. Masalan: o'quvchilar tomonidan "mardlik" deb ma'qullangan xattixarakteratni o'qituvchi "qalbaki o'rtoqlik" deb aytadi. Bunda bolalar o'z xatti —

xarakatlari to'g'sida o'ylab, bosh qotira boshlaydilar. Shaxsiy "men" obrazi, juda murakkabdir. Xatto kattalarning o'zini anglashi qarama qarshiliklardan xoli emas. O'smirlarda bu yanada kuchliroq bo'ladi. Ba'zi o'smirlar o'zini kuzatish uchun kundalik daftarlar tutadi. Bu xolat qizlarda ertaroq va ko'proq uchraydi. Bu xolat shunchaki o'sishni bildirib qolmasdan, balki shaxsda mohiyat jixatidan tubdan boshqacha tarzda o'z shaxsiyatining ma'naviy–ruxiy fazilatlarini, ijtimoiy turmush tarzi maqsad va vazifalarini anglash, ularni oqilona baxolash zaruratini aks ettiradi. Undagi o'z –o'zini anglash turmush, yashash, o'qish, mehnat va sport faoliyatlari taqozosi bilan namoyon bo'ladi. O'quv muassasa mikromuxitidagi odatlanmagan vaziyat, shaxslararo munosabatlar va muamala ko'lamining kengayishi o'ziga xos tipologik aqliy, ahloqiy, irodaviy, xissiy xususiyatlarini oqilona baxolash, qo'yilayotgan talablarga javob berish tariqasida yondashish o'z-o'zini anglashni jadallashtiradi. O'smir o'quvchilarining o'z-o'zini anglashga aloqador o'ziga xos xususiyatlari mavjud ular, dastavval o'zlarining kuchli va zaif jixatlarini, yutuq va kamchiliklarini aniqroq baxolash imkoniyatiga ega bo'ladilar. o'smir o'quvchining o'smirlik davridagi boladan o'zgacharoq yana bir xususiyati–bu murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon xissini anglash, o'z qadr-qimmatini eozozlash, sezish va faxmlashga ko'proq moyilligidir. O'smir o'quvchida o'z-o'zini anglash negizida o'z-o'zini tarbiyalash istagi tug'iladi. Natijada unda o'z-o'zini tarbiyalash vositalarini saralash, ularni kundalik turmushga tadbiiq qilib ko'rish extiyoji vujudga keladi. Lekin o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni o'smir o'quvchisi ruxiyatidagi mavjud nuqsonlarga barham berish, ijobiy xislatlarni shakllantirish bilan kifoyalanib qolmasdan, balki voyaga yetgan kishilarga xos ko'p qirrali, umumlashgan idealga mos ravishda tarkib toptirishga yo'naltirilgan bo'ladi. O'quvchilar o'zida shaxsning eng qimmatli fazilatlarini, o'quv va mehnat malakalarini ongli, rejali, tartibli, izchil va muntazam ravishda egallab borishga, shaxsning muayyan bir fazilatlarini va xislatlarini xosil qilishga xarakat qiladilar; o'z-o'zini tarbiyalash muammolarini, yaxlit ma'naviy–ruxiy qiyofani shakllantirishga intiladilar.

Hulosa o`rnida shuni aytishimiz mumkinki, o`smirlik davri shaxsiyatni anglashga, dunyoni falasafiy-ilmiiy anlashga turtki beruvchi yo`lning boshidir o`smirlik yoshining o`ziga hos injiqliklari ham, go`zalliklari ham mavjudki bunga diqqat bilan qaragan insongina bu yoshning ruxiyati guldan nozik, temirdan mustahkam ekanligini ko`ra oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. T. ToshDPU.2002.(o'quv qo'llanma).
2. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. T. 1999.
3. Karimova V. Akramova F. Psixologiya. T. 2000.
4. Karimova V. Psixologiya. (o'quv qo'llanma).T. 2002.